

Ἀπολύτου. Καὶ δεύτερον εἰς τὴν ἀπόκρουσιν πάσης διαρκείας. Διότι ἡ ζωὴ εἶναι ἐνότης, μεταξὺ δὲ τῶν ποικίλων μορφῶν τῆς ὑπάρξεως ὑφίσταται ἐσωτερικὴ συνάρεια. Τὰ γνωρίσματα ταῦτα ἐμφανίζει ὁ πνευματικὸς βίος τοῦ αἰῶνος μας. Εἶναι λοιπὸν κατὰ βάθος μυστικισμὸς, ὅστις στρέφεται πρὸς τὴν φύσιν ἢ πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πολιτισμὸν ἢ πρὸς τὴν ψυχὴν. Ὁ μυστικισμὸς αὐτὸς ἐκδηλοῦται εἰς τὴν θρησκείαν καὶ τὴν φιλοσοφίαν, εἰς τὴν ποίησιν καὶ τὴν ζωγραφικὴν, εἰς τὴν λογοτεχνίαν καὶ τὴν ἀνθρωποσοφίαν. Ὁ ἐπισκόπων τὰς ἐκδηλώσεις αὐτὰς ἀποκομίζει τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι μὴ ἀπέραντος νοσταλγία κατέχει τὴν ψυχὴν τῶν ἀνθρώπων καὶ κινεῖ αὐτοὺς εἰς τὴν ζήτησιν μιᾶς ὑψίστης ἀξίας τῆς ὑπάρξεως, ἐνὸς ἐσχάτου νοήματος τῆς ζωῆς. Νοσταλγία πρὸς μίαν ἀλήθειαν ὑψηλοτέραν ἐκείνης, τὴν ὁποίαν ἰσχυρίσθησαν ὅτι παρέχουν ἡ φυσιοκρατία καὶ ὁ ὕλισμός. Αἱ ἐκδηλώσεις αὗται εἶναι τρόποι ζήτησεως ἐνὸς ἰδανικοῦ, ἀπὸ τὸ ὁποῖον προσδοκοῦν ἐσωτερικὴν γαλήνην καὶ ἐνότητα, ὡς καὶ τὴν φύσιν τῶν πτερυγίων ἐκείνων, διὰ τῶν ὁποίων καθίσταται δυνατὴ ἡ πτήσις τῆς ψυχῆς.

Ε΄.

Δὲν κρίνομεν ἄσκοπον νὰ παραθέσωμεν μερικὰ παραδείγματα ἐκ τῆς λογοτεχνίας τοῦ αἰῶνος μας πρὸς διασαφήνησιν καὶ πίστωσιν τοῦ ἀνωτέρου χαρακτηρισμοῦ, ἀνατρέχοντες συγχρόνως μέχρι τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ τῶν πηγῶν τῆς ἀντιδράσεως αὐτῆς κατὰ τῆς φυσιοκρατίας.

Τὴν ἀφύπνισιν τοῦ συναισθήματος τῆς φύσεως, τὴν αἰσθητικὴν ἐκείνην συμπάθειαν, ἐκ τῆς ὁποίας ἀπορρέει ἡ βίωσις τῆς φύσεως ὡς ἐμπύχου καὶ ἡ αἰσθησις τῆς ἐν αὐτῇ σφυζούσης ζωῆς, μαρτυροῦν λογοτέχναι, ὅποιοι οἱ Bölsche, Wille, Heinrich καὶ Julius Hart, R. Dehmel. Ἡ σχέσις τῶν πρὸς τὴν φύσιν ὑπεκθυμίζει τὸν Ἰορδάνην Βροῦνον, τὸν Goethe καὶ τὸν Hölderlin. Βιοῦν τὴν φύσιν ὡς ὀργανικὴν ἐνότητα. Τὴν ἐνότητα ὅμως ταύτην ἐκδέχονται ὡς πνευματικὴν. Ἡ φύσις εἶναι, ὅπως παρὰ τῷ Ἐγέλω, ἡ ἐξωτερικὴ πλευρὰ τοῦ πνεύματος, τὸ δὲ σύμπαν τρόπος ἐκφράσεως τῆς κοσμικῆς ψυχῆς, μέσα εἰς τὴν ὁποίαν περι-

έχονται τὰ καθ' ἕκαστον ὄντα ὡς διάφορα βιώματα ἢ ὡς παραστάσεις. Δι' ὅλους αὐτοὺς ἰσχύουν οἱ λόγοι τοῦ Campanella :

Αἰτία καὶ λόγος καὶ σύ, τὸ αἰωνίως ὄν,
Ποῦ ἀναβλύζεις ζωὴ, ὑπαρξὴ καὶ κίνησι,
Μέσα στὴ δική σου τὴν ὑπαρξὴ
Ἐπάσχει καὶ ἡ δική μου.

Εἶναι φυσικὸν ὅτι ἡ διείδυσις εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ζωντανῆς αὐτῆς φύσεως, εἰς τὸ μυστήριον τῆς ἐνδομήχου συναρτήσεως τῶν πάντων καὶ εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ὀργανικῆς τῶν σχέσεως ἐπιτυγχάνεται ὄχι διὰ τῆς νοήσεως, ἀλλὰ διὰ τῆς διαισθήσεως καὶ αἰσθητικῆς συμπαθείας. Τὴν ζωντανὴν αὐτὴν ἐνότητα τῆς φύσεως ἐνεργεῖ ἡ ἀγάπη, ἡ ὁποία δοῦν ὡς μορφωτικὴ ἀρχὴ ἀπὸ τοῦ πρωτοπλάσματος μέχρι τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀγάπη αὐτὴ εἶναι ὁ Θεός, ὁ ὁποῖος ζῆ κατ' ἀκολουθίαν μέσα εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ μέσα εἰς ὅλην τὴν φύσιν. Τὰ ὅρια λοιπόν, ποὺ χωρίζουν τὰ καθ' ἕκαστον ὄντα, αἴρονται καὶ ὁ ἄνθρωπος βυθίζεται εἰς τὸν ὠκεανὸν τοῦ ἐμψύχου σύμπαντος. Ὁ Bruno Wille αἰσθάνεται τὰ πάντα ὡς ἀδελφούς, ὅπως ὁ Ἅγιος Φραγκίσκος.

Ἀδέρφι σας εἶμαι, θύελλα, βροχὴ, δένδρον καὶ βράχος.
Πλανήθηκα, ὦϊμέ, μακρὰ ἀπὸ σᾶς σὲ ξένη γῆ,
Ποῦ κάποια κατάρα μὲ κρατᾷ ἐξόριστο,
Σὲ πανύψηλα κάστρα μέσα.

Διότι τὸ ἀνθρώπινον ἐγὼ εἶναι συγχρόνως, ὅπως ἀναπτύσσει ὁ Julius Hart, ἐγὼ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ Θεοῦ. Κόσμος καὶ ἐγὼ, φύσις, ἄνθρωπος, Θεὸς εἶναι δι' αὐτὸν διάφορα ὀνόματα ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος. Ὁ ἄνθρωπος, συγγενὴς πρὸς τὸν ἐσώτατον πυρῆνα τῶν ὄντων, διαισθάνεται τὴν καθολικὴν ζωὴν τοῦ σύμπαντος μέσα του, μετατίθεται οὕτω δυνάμει τῆς διαισθήσεως αὐτῆς εἰς τὴν ὅλην συνάρτησιν τῆς φύσεως καὶ συναισθάνεται τὸν ἑαυτόν του ὡς τὸ ἐγὼ μακρυνῶν χρόνων καὶ λαῶν : «Οὐδὲν ὑπάσχει εἰς τὸν κόσμον, τὸ ὁποῖον νὰ μὴ εἶναι καὶ μέσα εἰς τὸ ἐγὼ σου». Διὰ τοῦτο «μὴ ζητεῖτε τὸν Θεὸν ἐπέκεινα τοῦ κόσμου καὶ μὴ ζητεῖτε αὐτὸν μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν σας. Οἱ ἴδιοι εἰσθε θεοί, ὅπως ὁ Χριστὸς διέγνωσε τὸν ἑαυτόν του ὡς Θεόν». Τὸ πῦρ τοῦ διονυσιακοῦ μυστικισμοῦ φθάνει ἐνταῦθα εἰς τὸ

κατακόρυφον. Ὁ ποιητὴς αἰσθάνεται νὰ διαρρέουν τὴν γῆν τὰ πορφυρᾶ κύματα τοῦ ἔγώ του, νοιώθει νὰ περιδινοῦνται ὑπεράνω του αἱ ιδέαι του ὡς ἄετοὶ καὶ εἶναι συγχρόνως ἕλαφρος καὶ κυνηγός, Χριστὸς καὶ Βούδδας.

Δῆτε, τὸ ἔλαφι εἶμαι τὸ θανατοδιωγμένο,
Ποὺ βουβᾶ μέσα στὸ θάμνο ξειψυχᾶ.
Εἶμαι ὁ κυνηγός, ποὺ γελῶντας τὸ βόλι
Στέλνει μέσα στὸ ματωμένο φύλλο.
Τὸ κροσὶ εἶμαι. Πιῆτε, λοιπόν, συντροφίαι,
Καὶ κατεβάστε τὴ ψυχὴ μου μέσα σας.
Εἶμαι ὁ Βούδδας. Στοὺς ζητιάνους πῆγα
Καὶ τὴ κορῶνα ἔσπασα
Καὶ πέθανα στὸ Γολγοθᾶ
Μὲ τοῦ ἀνθρώπου πάσχοντας τὸ γυιό.

Παραπλήσια ἀπαντῶμεν κατ' οὐσίαν καὶ εἰς τὴν ποίησιν τοῦ R. Dehmel, ὅστις ἐκτείνει τὸ ἀνθρωπιστικὸν τοῦ αἰσθήμα εἰς καθολικὸν τι πανθεϊστικὸν συναίσθημα τοῦ Παντός, διὰ νὰ ἐνισχύσῃ ἔπειτα δι' αὐτοῦ πάλιν τὴν κοινωνικὴν του ἀγάπην. Σκοπὸς του εἶναι ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς ψυχῆς, τὴν ὁποίαν βεωρεῖ τὸ ἕψιατον θαῦμα τῆς δημιουργίας, ἀπὸ τὰ δεσμὰ τοῦ κτήνους, ἀπὸ τὸ ἀπρόσωπον καὶ ἐνστικτῶδες καὶ ἡ ἕψωσις αὐτῆς εἰς τὴν τάξιν τοῦ Θείου.

Μέσα στὰ χάσματά σου γιὰ ψυχὴ
Νὰ διψᾷς σὰν νᾶταν αἷμα πρέπει.

Διὰ τῆς καλλιιεργείας τῆς ψυχῆς, τῆς αὐτοπειθαρχίας, τῆς ἐμμονῆς εἰς τὴν οὐσίαν τῆς φύσεώς μας φθάνομεν εἰς τὸ συναίσθημα τῆς ἐνότητός μας πρὸς τὸν κόσμον καὶ τὸν Θεόν.

Τὸ κόσμον μέσ' ἀπ' τὴ ψυχὴ μου κύταξες
Ἦταν καὶ ἡ δική σου ἡ ψυχὴ. Σιγανὰ ἀνάμεσά μας
Πέσανε μπροστὰ στὸ ρεῦμα τῆς ἐνόρασης τὰ ὄρια.
Κόσμος καὶ σὺ συντροφευμένοι ἀναπαυόνταν μέσα μου.

Οἱ ἥρωες τοῦ ἔργου τοῦ «Δύο ἀνθρώποι» ὠριμάζουν πέρα πάντοτε γηϊνοῦ εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ κόσμου καὶ εἰς τὴν δρασιν καὶ τὴν ἐργασίαν μέσα εἰς τὸν κόσμον, τὴν ὁποίαν καταυγάζει ἡ αἴγλη

τοῦ συναισθήματος τῆς αἰωνιότητος καὶ τῆς ἀπολύτου ἀφοσιώσεως εἰς τὸ ὑψιστον. Καὶ τοῦ ἔργου τούτου τὸ θέμα εἶναι ἡ εὐρυνσις τοῦ ἀτομικοῦ συναισθήματος εἰς κοσμικόν, ἡ ἐξέλιξις τοῦ ἐγωῖσμοῦ καὶ τοῦ ἐνστίκτου εἰς αἴτημα πρὸς τὴν αἰωνιότητα, διὰ νὰ γνωρίσωμεν τὰ καθήκοντα, πού ἐπιβάλλει εἰς ἡμᾶς ὁ κόσμος, καὶ τὴν ἀποστολήν μας.

Ἐκ τῆς δάνειο ὅλοι μας ζοῦμε φῶς

Καὶ πρέπει τούτῃ νὰ τὴν ἐξοφλήσουμε τὴν ὀφειλή.

Τοῦτο καθίσταται δυνατὸν διὰ τῆς ἐργασίας χάριν τοῦ συνόλου καὶ χάριν τῆς ζωῆς. Ἡ ἐξυπηρέτησις αὐτῆς εἶναι ἡ ἀποστολή μας ἐπὶ τῆς γῆς. Διότι ἡ ζωὴ εἶναι πολὺ περισσότερον ἀπὸ τὸ ἀτομον. Πᾶν καθ' ἕναστος ὀφείλομεν νὰ θεωρῶμεν ὑπὸ τὸ φῶς τῆς αἰωνίας γενέσεως καὶ ροῆς, ἡ ὁποία διέπει τὸν κόσμον καὶ ἀποτελεῖ τὸ μόνιμον καὶ σταθερὸν ἐντὸς αὐτοῦ. Ἡ θεώρησις αὕτη γεννᾷ εἰς τὸν ποιητὴν τὴν πεποίθησιν ὅτι κάθε ταπεινὸν θὰ ἐξελιχθῆ εἰς εὐγενές, ὅτι πᾶν εἰδεχθὲς εἶναι κάλλος ἐν τῇ γενέσει του, ὅπως κάθε κακὸν σημαίνει ἀγαθόν, ὅπερ γίνεται. Ἡ τελειότης καὶ ἡ ἁρμονία ὑπάρχει μόνον εἰς τὸ σύνολον τοῦ κόσμου. Πρὸς τὸ σύνολον τοῦτο αἰσθάνεται τὸν ἑαυτὸν τοῦ ἠνωμένου ὁ Dehmel. Ἡ μυστικίζουσα διάθεσις εἶναι ἔκδηλος. Ἡ κοσμοθεωρία του στηρίζεται ἐπὶ μυστικῶν συναισθημάτων, ὅπως αὐτὸς ὁ ἴδιος ἄλλως τε ὁμολογεῖ. «Αὐτὰ εἶναι μυστικισμὸς καὶ ἐγὼ τοῦλάχιστον δὲν γνωρίζω φυσικὸν νόμον, πού νὰ μὴ εἶναι μυστικισμὸς».

Τὴν ἐνότητα πρὸς τὸ σύμπαν ἐπιζητεῖ καὶ ὁ Wald. Bonsels. Προσπαθεῖ νὰ καταδείξῃ διὰ τῆς περιγραφῆς τῆς Ἰνδικῆς ψυχῆς πῶς ἐκ τῆς συναισθηματικῆς ἀφοσιώσεως εἰς τὸ θεῖον σύμπαν εἶναι δυνατὴ ἡ ἀποκατάστασις τῆς ἐνότητος ἐκείνης, τὴν ὁποίαν ἐχάσαμεν διὰ τῆς νοησιαρχίας. Τὸ ἔργον του ζωογονεῖ ἡ ἀθεομὴ πνοὴ τῆς ψυχικῆς συγγενείας τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ σύμπαν, τὴν θάλασσαν, τὰ φυτὰ, τὸ ζῶον, καὶ εἶναι πλήρες ρομαντικῶν καὶ μυστικιστικῶν συναισθημάτων. Παντοῦ εἰς τὴν φύσιν ἀπαντῶμεν τὴν αὐτὴν θεῖαν ζωὴν, ἣτις σφύζει καὶ μέσα εἰς τὸ ἀνθρώπινον στῆθος. Ἀλλὰ ὄχι μόνον τὸ «Ἰνδικὸν ταξεῖδι», ἀλλὰ καὶ τὰ προγενέστερα ἔργα του διαπνέει ἡ ἰδέα, ὅτι μόνον ἡ μυστικὴ ἐνῶσις ἡμῶν τῶν διψύχων ἀνθρώπων πρὸς τὸ θεῖον σύμπαν δύναται νὰ μᾶς λυτρώσῃ ἀπὸ τὴν τραγικὴν διάσπασιν μεταξὺ

φύσεως και πνεύματος. Διά τουτο εις ὅλα κυριαρχεῖ ὡς βασικὸν θέμα ὁ θρησκευτικὸς πόθος πρὸς ἔνωσιν Θεοῦ και κόσμου, ἀνθρώπου και ζώου, ζωῆς και θανάτου, χρόνου και αἰωνιότητος. Ὁ πόθος οὔτος, δυνάμει τοῦ ὁποίου συναδελφώνονται ἀνθρωποι και ζῶα και χαιρετᾶται ὁ ἥλιος και τὰ ἄστρα ὡς ἀδελφοί, πραγματοποιεῖται διὰ τοῦ συναισθήματος τῆς συναρτήσεως πρὸς τὴν τὰ πάντα περιλαμβάνουσαν θείαν ἀγάπην. Διότι πέρα τοῦ γῆινου, πέρα τῆς τραγικῆς διασπάσεως, ὑφίσταται ἡ ἀγάπη αὕτη ὡς δύναμις, ἡ ὁποία συνδέει τὰ διεστιῶτα εἰς μίαν ἀνωτέραν ἐνότητα. Ἡ συναίσθησις τοῦ ἀρρήκτου συνδέσμου πρὸς αὐτὴν ἀποτελεῖ τὸ κορῦμα τῆς ἀπολυτρώσεως ἀπὸ κάθε γῆινην διάσπασιν. Ἀπόδειξις ὁμως τῆς ἀληθείας τῆς ἀντιλήψεως ταύτης περὶ τῆς ζωῆς δὲν ὑπάρχει. Δύναμιν ἔχει μόνον τὸ μυστικὸν βίωμα, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἀπορρέει ἡ ἐνθουσιαστικὴ διαίσθησις τῆς αἰωνιότητος μέσα εἰς τὴν παροδικότητα τῶν ἀνθρώπων. Ὅστις κέκτηται τὴν ἱκανότητα πρὸς αὐτὸ ἀντλεῖ ἐκ τῆς πίστεως πρὸς τὴν θρησκευτικὴν αὐτὴν ἀντίληψιν τῆς ζωῆς χαρὰν ἐπὶ τῇ παρούσῃ ζωῇ και χαρὰν ἐπὶ τῇ ζωῇ ἐν τῷ Θεῷ. Ἡ χαρὰ αὕτη εἶναι δικαίωμα και καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου. «Ὁφείλομεν νὰ μάθωμεν πῶθεν ὅλον ἐκεῖνο τὸ χαμόγελο, ποῦ σχετίζεται πρὸς τὰς συντόμους ἡμέρας τῆς ζωῆς μας και πρὸς τὸ ἐφήμερον ἔργον και τὸν πόνον τους. Διότι ἀπὸ τὴν γῆν και τὴν ἰδικὴν τῆς ἡ ἰδικὴν μας φύσιν μανθάνομεν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ βίου μας τόσον ὀλίγα, ὥστε δὲν δικαιούμεθα νὰ πιστεύωμεν, ὅτι ἡ ἐπίγειος διαμονὴ μας εἶναι τὸ νόημα τῆς ὑπάρξεώς μας. Ὅλοι μας ἐγεννήθημεν ἀπὸ τὴν χαρὰν και ἐπιστρέφομεν εἰς αὐτήν».

Πολὺ καθαρώτερον διαφαίνεται ἡ μυστικὴ διάθεσις και ἡ πέρα τῶν ἀπλῶς δεδομένων ροπὴ εἰς τὴν ἐξπρεσσιονιστικὴν τέχνην. Ὁ ἐξπρεσσιονισμὸς, ὡς εὐστόχως παρατήρησαν, χωρεῖ παραλλήλως πρὸς τὰ προφητικὰ βιβλία τῆς Π. Διαθήκης, τὰ ἔργα τοῦ Eckhart και τοῦ Suso, τὸν «Faust» τοῦ Goethe, τὰ δημιουργήματα τῆς γοιθικῆς τεχνοτροπίας, τὴν παλαιογερμανικὴν ζωγραφικὴν, τοὺς εἰς τὸν Ἰησοῦν ὕμνους τῶν Εὐσεβιστῶν. Ἀποτελεῖ δὲ ἀντίδρασιν πρὸς τὴν φυσιοκρατίαν, ἣτις προηγῆθη αὐτοῦ. Διότι ὅπως ἡ ἱστορία καθόλου, τοιουτοτρόπως και ἡ ἱστορία τῆς τέχνης τελεσιουργεῖται δι' ἀντιθέσεων. Ὁ μυστικισμὸς τῆς γοιθικῆς τεχνοτροπίας προηγῆθη τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ

ρεαλισμοῦ τῆς Ἀναγεννήσεως, τοῦτον δὲ πάλιν διεδέχθη ἡ πέρα τοῦ φυσικοῦ χωροῦσα τέχνη τοῦ μπαρόκκου. Συμφώνως πρὸς τὸν ρυθμὸν τοῦτον τῶν ἀντιθέσεων ἐχώρησεν ἡ τέχνη κατὰ τὸ τέλος τοῦ παρελθόντος αἰῶνος πρὸς μίαν ἀποπνευμάτωσιν, πρὸς ἓνα Ἐπέκεινα, πρὸς τὸ μὴ δεκτικὸν λόγου καὶ τὸ μεταφυσικόν, ἐγκαταλείπουσα τὴν μονομερῆ ἔξαρσιν τῆς ἐρεῦνης τῆς φύσεως καὶ τοῦ Ἐνθάδε, Οὕτω ἀνακαλεῖται εἰς νέαν ζωὴν ὁ κόσμος τῶν γοτθικῶν ναῶν, ποὺ εἶναι πλήρης μυστικῆς νοσταλγίας. Ἡ τέχνη στρέφεται πρὸς τὴν ψυχὴν καὶ τὰ περιεχόμενά της, ἀπομακρυνομένη ἀπὸ τὰς ἐντυπώσεις τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Τὸ καλλιτέχνημα καθορίζεται ἀπὸ τὴν ἐσωτερικότητα τοῦ συναισθήματος, ποὺ πλησιάζει τὴν φύσιν πολὺ περισσότερον ἢ ὅσον αἰσθησεις. Σκοπὸς του εἶναι ἡ ἐξεικόνισις τῶν ἀντικειμένων κατὰ τὴν ἐσωτέραν φύσιν των καὶ ὄχι ὅπως ἐμφανίζονται ἐξωτερικῶς. Τοῦτο εἶναι εἰς θέσιν νὰ πράξῃ μόνον ἐφ' ὅσον δύναται νὰ διεισδύσῃ εἰς τὴν φύσιν των ταύτην διὰ τῆς ἐνοράσεως. Ἡ τέχνη θέλει ὅλα της τὰ προϊόντα σύμβολα τοῦ Θεοῦ, τοῦ Αἰωνίου. Προσπαθεῖ νὰ ἀνεύρῃ τὰ ἴχνη τοῦ Θεοῦ μέσα εἰς τὰ ἀντικείμενα, νὰ συλλάβῃ ὀπισθεν αὐτῶν τὸ οὐσιῶδες, τὸ μεταφυσικόν. Ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν διέγερσιν τοῦ προαισθήματος τοῦ αἰωνίου, παραπλησίως πρὸς τὰς συμφωνίας τοῦ Beethoven. Τὸ αἰώνιον τοῦτο εἶναι τὸ ἀόρατον καὶ πνευματικόν, ἡ ἀληθὴς οὐσία ἀνθρώπων, ἀντικειμένων καὶ φαινομένων, τὸ μὴ δεκτικὸν λόγου, ὅπερ κρύπτεται ὀπισθεν τῶν πραγμάτων καὶ εἰς τὰ βάθη τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Ἀλήθεια καὶ πραγματικότης εἶναι μόνον ὅ,τι κεῖται πέρα καὶ ὑπεράνω τῆς φύσεως. Ἡ τέχνη ἔργον ἔχει τὴν διὰ τῆς μορφῆς ἔκφρασιν αὐτῆς τῆς ἀληθείας καὶ αὐτῆς τῆς πραγματικότητος. Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι μίμησις καὶ ἀπεικόνισις, ἀλλὰ μετασχηματισμός. Θέλει νὰ ἀποδώσῃ ὄχι ἐκεῖνο, ὅπερ βλέπουν οἱ ὀφθαλμοί, ἀλλ' ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον διορᾷ εἰς τὰ ἀντικείμενα ἢ ψυχὴ. Οὕτω νοουμένη ἡ τέχνη καλεῖται ἐξπρεσσιονισμός. Ὡς τοιαύτη εἶναι κραυγὴ πρὸς ἀπολύτρωσιν, ὁρμὴ πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ψυχὴν, ἐπαναστατικὸς ἰδανισμός. Ἐμφανίζεται δὲ εἰς ὅλας τὰς μορφὰς τῆς τέχνης, εἰς τὴν ζωγραφικὴν καὶ τὴν γλυπτικὴν, εἰς τὴν μουσικὴν καὶ τὸ δράμα, εἰς τὴν ποίησιν καὶ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν. Παρ' ὅλην τὴν διαφορὰν, τὴν ὁποῖαν ἐμφανίζουν τὰ δημιουργήματά του εἰς τὰς περιοχὰς αὐτὰς τῆς τέχνης,

ἰσχύει δι' ὅλα ἡ φράσις τοῦ Franz Werfel «ὁ κόσμος ἀρχίζει τὸ πρῶτον ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπου», τ. ἔ. μόνον ὅ,τι βλέπει ὁ καλλιτέχνης μέσα του, ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὁποῖον βιοῖ καὶ ἀξιολογεῖ τὰ πράγματα, αὐτὸ παριστᾷ διὰ τοῦ καλλιτεχνήματος. Ἐπὶ ὁ καλλιτέχνης, ὅστις διαμορφώνει τὸν κόσμον ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν του, διαγιγνώσκει τὰς ἐσωτερικὰς συναρτήσεις αὐτοῦ. Βλέπει τὸ αἰώνιον καὶ ἀμετάβλητον, τὸ μέγα καὶ μυστηριώδες, τὴν πνευματικὴν ἐνότητα τοῦ κόσμου. Τὸ κοσμικὸν του συναίσθημα ἐκπηγάζει ἀπὸ πανθειζουσαν μυστικὴν ροπὴν. Ἐπὶ τὴν μακρὰν σειρὰν τῶν ἐκπροσώπων τοῦ ἑξπρεσσιονισμοῦ θὰ σκιαγραφήσωμεν ἐνταῦθα τὰς ροπὰς ὀλίγων μόνον, τῶν κατ' ἐξοχὴν χαρακτηριστικῶν, καὶ διὰ μόνον ἐκ τῆς σφαίρας τῆς ποιήσεως, Διὰ τὸν Wilhelm είναι πᾶσα ἡ ζωὴ ἁγία καὶ προσφιλέα. Περιπτύσσεται ὅλα, δένδρα καὶ θάμνους, ἀνθρώπους καὶ ζῶα, γῆν καὶ ἄστρα διὰ τῆς αὐτῆς τρυφερᾶς ἀγάπης καὶ αἰσθάνεται τὸν ἑαυτὸν του μέσα εἰς ὅλα, ὅπως καὶ ὅλα μέσα εἰς τὴν ἰδικὴν του ψυχὴν. Ὅλα ἀποτελοῦν μέρη τῆς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐνότητος, ζωὴ καὶ θάνατος, σῶμα καὶ ψυχὴ. Ἀλλὰ τὸ ἄτομον ὅμως δὲν ἔξαφανίζεται ἐντὸς τοῦ θεοῦ τούτου Ὀλου. Διότι διαλύεται μὲν μέσα εἰς τὸ Ὀλον τοῦτο, ἀλλ' ὅμως καὶ τοῦτο δὲν δύναται νὰ ὑπάρχη χωρὶς τὸ κατ' ἑκάστων ἄτομον. Ἡ ἀξία του ἐνισχύεται ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν θέσιν, τὴν ὁποῖαν εἶχε λάβει εἰς τὴν φυσιοκρατικὴν τέχνην. Οὕτω συμβιβάζεται ἐνταῦθα ὁ πανθεισμός καὶ ὁ ἀτομισμός. Λοιπὸν συναίσθημα ἐνώσεως πρὸς τὸ σύμπαν καὶ συναίσθημα ἀγάπης πρὸς ὅλα τὰ κτίσματα, ἰδίᾳ πρὸς τὸν ἀνθρώπον, διὰ τῆς ὁποίας ὑψώνονται ὅλοι, ἀκόμη καὶ ὁ μάλιστα ταπεινὸς καὶ μικρὸς, εἰς τὸ αἰώνιον καὶ τὸ Θεῖον. Τὰ γνωρίσματα ταῦτα ἐμφανίζονται καθαρώτατα εἰς τὴν ποίησιν τοῦ Franz Werfel. Ὁ ποιητὴς οὗτος εἶναι ἔμπλεως ἀγάπης πρὸς σύνολον τὴν φύσιν καὶ πρὸς ὅλα τὰ ὄντα. Ἄγιον βίωμα ἔλαβε χώραν μέσα εἰς τὸ στήθος του, τὸ βίωμα τῆς ἐνότητος Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, τῆς γῆς καὶ τοῦ κόσμου καὶ τῶν μυστικῶν δυνάμεων, πρὸς ἐνοικοῦν ἐντὸς αὐτῶν. Διὰ τοῦτο ἡ ἀγάπη πρὸς ὅλα. Πρὸ πάντων ὅμως κατευθύνεται αὕτη πρὸς τοὺς πτωχοὺς καὶ τοὺς ἀσθενεῖς. Ἀλλ' ἡ ἀγάπη αὕτη, ἡ ὁποία θέλει νὰ περιπτυχθῇ τὰ πάντα, διαποτίζεται ἀπὸ βαθὺν πόνον. Διότι ὅσο εὐρύτερον καθίσταται τὸ κοσμικὸν συναίσθημα τοῦ ποιητοῦ τόσο

βαθύτερον διαγιγνώσκει τὴν βαθεῖαν διάσπασιν, πού ὑφίσταται μέσα εἰς τὴν ψυχὴν του, μεταξὺ οὐσίας καὶ φαινομένου, σώματος καὶ ψυχῆς. Βούλεσθαι καὶ Δύνασθαι. Αἰσθάνεται τὴν ἔλλειψιν τῆς ἐνότητος καὶ τῆς ψυχικῆς καθαρότητος. Διὰ τοῦτο θεωρεῖ τὴν ζωὴν ὡς καθῆκον, ὡς ἀποστολήν, ἔργον τῆς ὁποίας εἶναι ἡ προσπάθεια, ὅπως ὑψώσωμεν ἑαυτοὺς καὶ τοὺς ἄλλους μέχρι τοῦ Θεοῦ, κατερχόμενοι μὲ ταπεινοφροσύνην καὶ ὑπερνίκησιν τοῦ ἑαυτοῦ μας μέχρις αὐτῶν, θυσιαζόμενοι χάριν αὐτῶν, ὅπως ὁ Ἰησοῦς ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, διὰ νὰ λυτρώσωμεν αὐτοὺς ἀπὸ τὴν ἐπίγειον μοῖραν καὶ τὴν ἁμαρτίαν. Συγγενεῖς πρὸς ταύτας ἰδέας ἐκπροσωπεῖ καὶ ὁ Ernst Stadler. Καὶ αὐτὸς ζητεῖ τὴν ἐνότητα, ἣτις ἐναρμονίζει ἐν ἑαυτῇ τὰ πάντα. Εἰς αὐτὴν φθάνει ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς εὐρέσεως τοῦ ἑαυτοῦ του. Ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς ἀνῆλθε κατόπιν μακρῶν ἐσωτερικῶν ἀγώνων ἀπὸ τὴν ψυχικὴν διάσπασιν εἰς τὸ συναίσθημα ἐκεῖνο τῆς ἐνώσεως μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ σύμπαντος. Ἡ ἐνότις αὕτη γεμίζει ἀπὸ μακαριότητα τὴν ψυχὴν, ἡ ὁποία προσκτᾶται γαλήνην καὶ ἀποβαίνει εὐρεῖα καὶ μεγάλη. Διότι κάθε πόθος καὶ κάθε νοσταλγία σιγᾶ μέσα εἰς τὴν θείαν καὶ καθολικὴν ἀγάπην.

Μέσ' στήν ἀγάπην σου τυλιγμένος σὰν μέσα σὲ μανδύα βρίσκουμαι,
Ἀκούω τῆς καρδιᾶς σου τὸ παλμό, πού πάνω σπαρταρᾷ ἀπὸ
|τοὺς ὤμους μου.

Ἐξπρεσσιονιστικὸν εἶναι καὶ τὸ κοσμικὸν συναίσθημα τοῦ καὶ παρ' ἡμῖν γνωστοῦ Th. Däubler. Τὰ ἔργα του διαπνέουν προαισθήσεις, πού περικλείουν μέσα τους τὸ σύμπαν. Καὶ ἡ ἰδικὴ του κοσμοθεωρία συνενώνει γῆν, ἄνθρωπον καὶ οὐρανὸν εἰς μίαν μυστηριώδη ἐνότητα. Διὰ τοῦτο διαβλέπει παντοῦ ἀνώτερον, ἐνιαῖον νόημα καὶ ἀνευρίσκει εἰς ὄλα, λαοὺς καὶ ἐποχάς, ἀστέρας καὶ κόσμους, βαθυτέραν τινὰ σημασίαν καὶ ὠρισμένην συνάρτησιν. Καὶ ὅπως αὐτὸς οὕτω ἀγωνίζεται καὶ ὁ Joh. Becher πρὸς γνῶσιν τῆς ἰδίας του φύσεως καὶ τοῦ Θεοῦ. Ἐπιζητεῖ νὰ συλλάβῃ τὸ ἓνα ἐνιαῖον νόημα, τὸν ἓνα ἐνιαῖον τόνον, τὸ μυστήριον, πού διακοσμεῖ τὸ χάος. Ὁ πόθος του στρέφεται πρὸς τὸν ἐνδόμυχον κόσμον τοῦ στήθους του καὶ πρὸς τὸν ἀπέραντον κόσμον ἐκτὸς αὐτοῦ. Οἱ στίχοι του ὁμοιάζουν πρὸς κραυγὴν, ἡ ὁποία ἐκσπᾷ ἀπὸ τὸ βάθος τῆς ὑπάρξεώς του. Ἐξ ἴσου

κραταιὸς εἶναι καὶ ὁ πόθος πρὸς τὸ ἀπέραντον εἰς τὰ λυρικά ἔργα ποιητῶν, ὅποιοι ὁ Hasenclever, ὁ Heynricke, ὁ Pulver, ἡ Else Lasker - Schüler. Ἀναζητοῦν μὲ πάθος τὴν βαθεῖαν συνάρτησιν τῶν ὄντων, νοσταλγικοὶ ἐράσται τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Αἰωνίου. Κουρασμένοι ἐν τούτοις ἀπὸ τὴν μακρὰν ψηλάφησιν τῶν ἰχνῶν τοῦ πνεύματος ποθοῦν ἐνίοτε τὸν αἰώνιον ὕπνον μέσα εἰς τὸν πλατὺν μανδύαν τοῦ Θεοῦ, Οὕτω λ. χ. προσεύχεται ἡ Else Lasker - Schüler :

Σ' ὅλη τῆς χῶρες ζητῶ μιὰ πολιτεία,
Ποῦ στή πόρτα της ἕνας ἄγγελος στέκει...
Καὶ περπατῶ ἀδιάκοπα μέσα στή νύχτα...
Στὸ κόσμῳ ἀγάπη ἔφερα,
Ποῦ μέσα της κάθε καρδιὰ μπορεῖ ν' ἀνθίξῃ,
Καὶ σ' ὅλη τὴ ζωὴ ἐμόχθησα
Μέσ' στὸ Θεὸ τὴ σκοτεινὴ μου κρύβοντας ἀναπνοή.
Τύλιξε γύρω μου τὸ μανδύα σου, Θεέ, σφικτά.

Δὲν θέλει ποτὲ πλέον νὰ ἐκφύγῃ ἀπὸ τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Θεοῦ, ἐπιθυμεῖ νὰ παραμείνῃ πάντοτε μέσα εἰς τὰς προστατευτικὰς πτυχὰς τῆς ἐσθῆτος του, διὰ νὰ μὴ ἀναγκασθῇ νὰ δοκιμάσῃ πάλιν τὸ μαρτύριον τῆς ἀφορήτου νοσταλγίας καὶ τὸν τρόμον, ποῦ ἐμπνέει ἡ ἐρημία καὶ ἡ μόνωσις. Ὁ κάματος ὅμως οὗτος εἶναι παροδικός, ὅπως καὶ ἡ ἀπαίτησις τῆς ἡσυχίας. Διότι ἐξακολουθοῦν νὰ ζητοῦν τὸν Θεὸν ἐντὸς τοῦ κόσμου καὶ θέλουν νὰ εὔρουν αὐτὸν συγχρόνως μέσα εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν ψυχὴν.

Τὰ αὐτὰ βασικά γνωρίσματα ἀπαντῶμεν καὶ εἰς τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ συμβολισμοῦ, τὸν Hofmannsthal, τὸν Mombert, τὸν Stefan George. Τὸ νόημα τῶν ὄντων δὲν συλλαμβάνεται κατὰ τὸν Hofmannsthal εἰς τὴν ἐξωτερικὴν των ἐμφάνισιν, ἀλλὰ εἰς βαθύτερόν τινα πυρῆνα, ὅστις ἀποκαλύπτεται εἰς τὸν ἄνθρωπον δι' ἐσωτερικοῦ βιώματος. Ἡ τραγωδία τοῦ ἀνθρώπου συνίσταται εἰς τὴν διάσπασιν μεταξὺ τοῦ κόσμου τῶν φαινομένων καὶ τῆς ἰδίας ἡμῶν οὐσιώδους ζωῆς. Τὰ ποιήματά του καὶ τὰ δράματά του ἀποπνέουν τὸ συναίσθημα τῆς παροδικότητος καὶ τῆς ἀντιθέσεως μεταξὺ τῶν φαινομένων καὶ τῆς οὐσιώδους ζωῆς τῆς ψυχῆς. Ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτοῦ κόσμου τῆς ψυχῆς ζητεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ καὶ νὰ διαμορφώσῃ τὸ σύμπαν ὁ

Mombert. Καὶ εἰς τὰ ἰδικὰ του ὄμματα ἐφάπτονται ἀλλήλων τὰ ὄντα τοῦ κόσμου καὶ τὸ ἰδικόν του ἐγώ. Διότι ὁ ἄνθρωπος κέκτηται θείας κοσμικὰς δυνάμεις, ἐγκεκλεισμένας εἰς τὸ στήθος του. Τὸ κοσμικὸν συναίσθημα τῶν δύο τούτων συμβολιστῶν προσκτᾶται περισσοτέραν πολυμέρειαν εἰς τὴν ποίησιν τοῦ Stefan George, τοῦ ἀποστόλου τοῦ κάλλους καὶ τῆς τέχνης. Τὴν τέχνην ἐκδέχεται ὡς ἀκτῖνα ἀπὸ ἄλλον τινὰ κόσμον, ὡς ἱερόν, ἢ εἰς τὸ ὁποῖον εἴσοδος εἶναι ἀπηγορευμένη εἰς τοὺς πολλούς. Δὲν εἶναι λοιπὸν τὸ κάλλος μόνον μορφή, ἀλλὰ θεϊκὴ δύναμις τοῦ ἐνδομύχου κόσμου, ἢ ὁποῖα διήκει δρῶσα διὰ τοῦ σύμπαντος καὶ ἀποτελεῖ τὸ νόημα τοῦ κόσμου. Δι' αὐτῆς προσέλαβεν ὑπόστασιν καὶ μορφήν ὁ κόσμος, αὕτη συνιστᾷ τὴν ἀνωτέραν του φύσιν, ἀπὸ αὐτῆν ἐκπηγάζει ὁ λυτρωμός, ὅπου καὶ ὁσάκις διαισθανόμεθα αὐτήν. Οὕτω λοιπὸν ἰσοδυναμεῖ δι' αὐτὸν τὸ κάλλος πρὸς θεῖον ὄν. Ἡ ἐξίσωσις Θεὸς—Φύσις ἀντικαθίσταται ὑπ' αὐτοῦ διὰ τῆς : Θεὸς—κάλλος. Καὶ παρὰ τῷ George ἐμφανίζεται τὸ παρὸν ὡς ξένον πρὸς τὴν οὐσιώδη ζωὴν, ἢ ὁποῖα προσήκει εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ζῶμεν ἐν διαρκεῖ ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἐσωτερικὸν μας κόσμον. Τὸ συναίσθημα τῆς ἐνότητος τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ἐνδοτάτην φύσιν τοῦ παντός διελύθη. Τὸ ἅγιον καὶ τὸ θαυμαστόν, πού ἐκφράζει ἡ ἁρμονία αὕτη, ἐβεβηλώθη. Ὁ λυτρωμός ὑπὸ τὴν ἄθρησκον αὐτὴν κατάστασιν εἶναι δυνατὸς μόνον διὰ τῆς ἐναρμονίσεως τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ σύμπαν. Ὡς πρὸς τὸν τρόπον ὅμως, κατὰ τὸν ὁποῖον δέον νὰ δημιουργηθῇ ἡ ἁρμονία αὕτη, διαφέρει ὁ George ἀπὸ τοὺς λοιπούς. Οὗτοι θεωροῦν ὡς ἐσχάτην οὐσίαν τῶν ὄντων τὸ Θεῖον ὡς τοῦτο ἀποκαλύπτεται εἰς τὸ ἀνθρώπινον συναίσθημα διὰ τοῦ βιώματος. Ἐκεῖνος θεωρεῖ ὡς τοιαύτην τὸν νόμον τοῦ κάλλους, ὁ ὁποῖος διέπει τὸν σύνολον κόσμον καὶ ἀποκαλύπτει τοῦ ὁποῖου εἶναι τόσον ἡ φύσις ὅσον καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ κάλλος εἶναι ἡ θεία ἀρχὴ τοῦ παντός. Ταύτην δέον ὁ ἄνθρωπος νὰ βιώσῃ καὶ νὰ προσοικειωθῇ. Τότε ἀποκαθίσταται ἡ ἐνότης τῆς ζωῆς καὶ αἴρεται ἡ διάσπασις, Διότι διὰ τῆς βιώσεως ἐκείνης ἐναρμονίζεται ἡ ψυχὴ μετὰ τοῦ λόγου τοῦ παντός. Οὕτω ἀποτελεῖ καὶ διὰ τὸν ὠραιόληπτον τοῦτον ποιητὴν φύσις καὶ ψυχὴ ἐν ἐνιαῖον ὅλον. Ἡ φύσις ἀποκαλύπτεται ἐν τῇ ψυχῇ καὶ ἡ ψυχὴ ἐν τῇ φύσει. Ἡ ψυχὴ διαγιγνώσκει τὸ κάλλος τοῦ κόσμου ἐν ἑαυτῇ, βιοῖ αὐτό, ὁ παλμός

τῆς ζωῆς τῆς φύσεως συνηχεῖ μέσα της ὡς ἰδικός της παλμός. Οὕτω λυτρώνεται ἀπὸ τὴν διάσπασιν καὶ τὴν ἀνησυχίαν. Τὸν λυτρωμὸν τοῦτον διὰ τῆς ἐποπτείας τοῦ κάλλους ἐκφράζει κάπου συμβολικῶς ὁ George διὰ τοῦ ἀγγέλου, ὅστις ἔρχεται πρὸς αὐτὸν ὡς ἀπεσταλμένος ἀπὸ ἓνα ἄλλον κόσμον. Ἡ ζωὴ του καταυγάζεται ἀπὸ τὴν αἴγλην του, ὅλοι οἱ τόνοι τῆς νοσταλγίας ἠχοῦν μέσα του, ἀρχίζει ἀγὼν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀγγέλου, ὅστις εἶναι ἡ μέσα εἰς τὸ βασίλειον τοῦ κάλλους διαβιοῦσα ψυχὴ τοῦ ποιητοῦ. Ἡ ἔκβασις αὐτοῦ φέρει τὴν ἑναρμόνισιν :

Μὰ τώρα κάποιο πνεῦμα ἀγαθὸ κρατᾷ τὸ ἴσιο ζύγι,
Τώρα τὰ κάνω ὅλα ὅσα ὁ ἄγγελος ζητᾷ.

Τὴν ἑναρμόνισιν αὐτὴν ἐπίστευσεν ὅτι εἶδε κάποτε ὁ George ζωντανὴν καὶ ἑνσαρκωμένην εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ νεαροῦ του φίλου Μαξιμίνου. Εἰς τὸ ποιητικὸν μνημεῖον, τὸ ὁποῖον ἴδρυσεν πρὸς τιμὴν του, παρέχει ἔκφρασιν εἰς τὸ ἰδανικὸν τοῦ λυτρωμοῦ, τὸ ὁποῖον συνιστᾷ τὸ νόημα τοῦ βίου του.

Ἐσύ, πὺν ἀπ' τὸ μαρτύριο τῆς διάσπασης μᾶς γλύτωσες,
Κι ἑνσαρκωμένη τὴν συγχώνευση μᾶς ἔφερες,
Τό'να μαζί καὶ τᾶλλο, φῶς καὶ μεθύσι.

Ἡ σύνδεσις τῶν δύο τούτων. ἡ ἑναρμόνισις τοῦ Διονυσιακοῦ καὶ τοῦ Ἀπολλωνείου, εἶναι ἡ ἐνότης, ἡ ἀποκατάστασις τῆς ὁποίας θὰ σημάνη τὸν λυτρωμὸν τοῦ παρόντος. Τὰ εἰρημμένα καθιστοῦν φανεράν τὴν μυστικιστικὴν ὑφὴν τῆς ψυχῆς τοῦ ποιητοῦ. Αἰσθάνεται ἑαυτὸν ὁμοούσιον πρὸς τὸ ἀπὸ κάλλος ζωογονούμενον καὶ λαμποκοποῦν σύμπαν καὶ ρέπει πρὸς τὴν ἄρσιν τῆς διασπάσεως διὰ τῆς ἐντάξεως εἰς τὸ σύνολον τοῦ κόσμου. Ἡ ῥῆδις διὰ τῆς ὁποίας τερματίζει τὸ μνημεῖον ἐκεῖνο, ὅπερ ἴδρυσεν εἰς τὸν φίλον του, θὰ ἠδύνατο νὰ ἀνήκη εἰς οἷονδῆποτε μυστικόν.

ΣΤ'.

Τὰς πρώτας ἀρχὰς τῆς κινήσεως ταύτης, ἥτις φέρει ἐν ἑαυτῇ ἔκδηλα τὰ γνωρίσματα τοῦ μυστικισμοῦ, ἀπαντῶμεν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους εἰς τοὺς ποιητικοὺς καὶ φιλοσοφικοὺς ἐκπροσώπους τοῦ γερμανικοῦ ἰδανισμοῦ, ὡς καὶ εἰς τοὺς Ρωμαντικούς.

Φιλοσοφικῶς ἐθεμελιώθη ὁ μυστικισμὸς διὰ τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ, ὅστις πειρᾶται νὰ καταδείξῃ πῶς ὁ ἄνθρωπος δι' ἀμέσου θεωρίας, διὰ τῆς διαλύσεως ἐντὸς τοῦ Ἐπολύτου, δι' ἐκστάσεως ἠμπορεῖ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ ἀληθοῦς, εἰς βεβαιότητα περὶ τοῦ Θεοῦ. Διὰ τῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου φερομένων συγγραμμάτων εἰσήχθη εἰς τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν καὶ φιλοσοφίαν. Ὁ Eckhart, ὁ ἀρχηγέτης τοῦ μυστικισμοῦ τῶν μέσων αἰώνων, βιοῖ διὰ τοῦ «σπινθηρος», δηλαδή τῆς ἐσωτάτης οὐσίας τῆς ψυχῆς, μέσα εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι παρὼν αὐτὸς ὁ Θεός, τὴν ἐνότητα τοῦ Ἐπολύτου. Διὰ τῆς μυχαιτάτης ψυχικῆς δυνάμεως ἀνέρχεται μέχρι τοῦ ἀκατανοήτου καὶ ἀνεκφράστου θείου λόγου τοῦ παντός. Δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν κίνησιν αὐτὴν ἀπὸ τοῦ μεσαίου αἰῶνος μέχρι τοῦ παρόντος. Ὡς ἀδιάκοπος ροὴς κατέρχεται διὰ τοῦ Παρακέλσου, τοῦ Ἰορδάνου Βρούνου, τοῦ Ἰακώβου Böhme, τοῦ Φάουσι, τοῦ Σπινόζα, τοῦ Schelling, τοῦ Schleiermacher κ. ἄ. μέχρι τῶν νεωτέρων καὶ νεωτάτων φιλοσόφων. Ἦδη ὁ Herder ἐρμηνεύει τὴν φύσιν ὡς συνάρτηαὶν πνευματικῶν δυνάμεων. Δι' αὐτῶν ἀφυπνίζεται ἡ ψυχὴ τοῦ νεαροῦ Goethe, ὅστις γίνεται ἡ πηγὴ, ἐκ τῆς ὁποίας ἀντλοῦν τὰς περὶ φύσεως ἰδέας τῶν οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ γερμανικοῦ ἰδανισμοῦ. Δι' αὐτοὺς ὅλους εἶναι τὸ σύμπαν «ἰδέα τοῦ Θεοῦ», ὅπως γράφει εἰς τὰς Φιλοσοφικὰς τοῦ Ἐπιστολὰς ὁ Schiller, ὅπερ σημαίνει ὅτι Θεὸς καὶ φύσις εἶναι μεγέθη ἐντελῶς ἴσα. Ἡ γνῶσις τῆς ἐνθέου αὐτῆς φύσεως ἰσοδυναμεῖ πρὸς ταύτισιν ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου, γινώσκοντος καὶ γνωσθέντος. Ἡ φύσις πρέπει νὰ εἶναι συγγενῆς πρὸς τὴν ἰδικὴν μας γνῶσιν καὶ τὴν ἰδικὴν μας ὑπαρξιν, ἐφ' ὅσον εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ γνωρίζωμεν αὐτήν. Τὸ πνεῦμα αὐτῆς καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τελοῦν εἰς ἐσωτάτην τὸ ἐν πρὸς τὸ ἄλλο συνάρτησιν. Τοῦτο ἐννοοῦν οἱ στίχοι τοῦ Goethe :

Λιογέννητο ἂν δὲν ἦταν τὸ μάτι,
Τὸν ἥλιο δὲν θὰ μπόραγε νὰ ἰδῆ.
Κι' ἂν τοῦ θεοῦ ἡ δύναμη στὸ εἶναι μας δὲν ἦταν,
Πῶς ἂπ' τὸ θεῖο θ' ἀντλούσαμε βαθύτατη χαρὰ ;

Ἐπίσης οἱ λόγοι τοῦ Ἐγγέλου : «ἡ πίστις εἰς τὸ Θεῖον κατάγεται ἐκ τῆς θειότητος τῆς ἰδίας ἡμῶν φύσεως» καὶ τοῦ Hölderlin: «Εἰς

τὸ Θεῖον πιστεύουν μόνον ὅσοι εἶναι τοῦτο αὐτοὶ οἱ ἴδιοι». Διὰ τοῦτο γνῶσις τῆς φύσεως εἶναι συγχρόνως γνῶσις τοῦ ἑαυτοῦ μας. Διὰ ταῦτα ἠμπορεῖ νὰ γράφῃ ὁ ποιητὴς τοῦ «Φάουστ» :

Κι' ἡ φύση σὰν σὲ δασκαλεύει,
Οἱ ψυχικὲς ξυπνοῦν τότε δυνάμεις.
Πῶς τὸ ἓνα πνεῦμα στ' ἄλλο μιᾶ τὸ πνεῦμα !

Πρῶτος ὅμως ὁ Schleiermacher ἀναλαμβάνει τὴν ἰδέαν τοῦ Eckhart καὶ τοῦ Tauler περὶ τοῦ ψυχικοῦ πυρῆνος, μέσα εἰς τὸν ὁποῖον λαμβάνομεν αἴσθησιν τοῦ Θεοῦ. Διότι μεταθέτει τὸ συναίσθημα εἰς τὸ κέντρον ἐκεῖνο τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας, ὅπου βούλησις καὶ νόησις εἶναι ἀκόμη ἓν καὶ τὸ αὐτό. Ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ Fichte ἀφορμᾶται ἀπὸ θρησκευτικὰ συναισθη-
ματα μυστικῆς φύσεως. Τὰ πάντα σφύζουσι ἀπὸ θεϊαν ζωὴν καὶ δύναμιν. Αἰσθάνεται τὸν ἑαυτόν του συγγενῆ πρὸς τὸν λόγον τοῦ παντός καὶ πρὸς ὅλα τὰ ὄντα. Ὅλα εἶναι ἔμψυχα καὶ τὸν παρατηροῦν μὲ ἴλαρόν βλέμμα καὶ ὁμιλοῦν εἰς τὴν ψυχὴν του μὲ τόνους πνευμάτων. Ἀπὸ ὅλας τὰς μορφὰς τῆς φύσεως ἀκτινοβολεῖ τὸ ἴδιον αὐτοῦ ἐγώ, ὅπως αἱ ἀκτῖνες τοῦ ἀνατέλλοντος ἡλίου ἀπὸ τὰς μυριάδας τῶν σταγόνων τῆς δρόσου. Διὰ τοῦτο συμβουλεύει: «Μὴ ζητεῖς τὸν Θεὸν πέρα τῶν νεφῶν. Παρατήρησε τὸν βίον τῶν πιστῶν καὶ θὰ τὸν ἴδῃς. Ἀφοσιώσου σὺ ὁ ἴδιος εἰς αὐτὸν καὶ θὰ τὸν εὕρῃς μέσα εἰς τὸ στήθος σου. Τὸ φῶς καὶ ὅλα ὅσα φαίνονται μέσα εἰς αὐτό, εἶναι τὸ ἰδικόν του φῶς, διὰ τοῦ ὁποίου τὰ βλέπομεν. Ἡ ζωὴ μας εἶναι ἡ ἰδική του ζωή». Κατὰ παραπλήσιον τρόπον ζητεῖ νὰ παραστήσῃ τὴν ἐνότητα τοῦ σύμπαντος ὁ Schelling. Φύσις καὶ πνεῦμα κατάγονται ἐκ τῆς αὐτῆς κοινῆς ρίζης. Ἡ ἀντίθεσις αὐτῶν εἶναι φαινομενικὴ μόνον. Ἡ καθολικὴ βούλησις τοῦ Θεοῦ περιλαμβάνει εἰς ἑαυτὴν ὅλας τὰς ἐπὶ μέρους ροπὰς τοῦ σύμπαντος καὶ κατ' ἀκολουθίαν καὶ τὴν βούλησιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐν μόνον βῆμα ὀδηγεῖ ἐντεῦθεν εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἐγγέλου : ὁ Θεὸς κατευθύνει τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν ὡς ἐν αὐτῇ ἐνοικῶν λόγος, συγχρόνως ὅμως ἐνοικεῖ καὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. Διὰ νὰ εὕρωμεν αὐτὸν ἀρκεῖ νὰ βυθισθῶμεν εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς διὰ τῆς νοήσεως. Κατανοοῦμεν τότε ὅτι εἴμεθα ἰδέα τοῦ Θεοῦ, ἀκτὶς ἀπὸ τὴν ζωὴν τοῦ σύμπαντος. Διὰ τῆς γνώσεως ταύτης ἀφανίζονται τὰ ὄρια μεταξὺ

Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος καταποντίζεται εἰς τὸν ὠκεανὸν τοῦ θείου σύμπαντος. Σαφῶς μυστικίζουσα εἶναι καὶ ἡ κοσμοθεωρία τοῦ Fechner, ὅστις βλέπει τὰ πάντα ἐμψυχωμένα καὶ ὅστις ἐπιστέφει τὴν φιλοσοφίαν του διὰ τῆς πίστεως εἰς ὑψιστον ὄν, ὅπερ πληρεῖ τὰ πάντα καὶ ὅπερ τελεῖ εἰς ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν. Αὐτὸ συνδέει εἰς ἑνιαῖον ὅλον πάσας τὰς ἐπὶ μέρους μορφὰς τῆς συνειδήσεως ὡς ψυχὴ τοῦ σύμπαντος καὶ ὡς πανσυνείδησις. Εἶναι παρὸν εἰς τὰ μέγιστα καὶ τὰ ἐλάχιστα. Ἄλλ' ὅμως, ἂν καὶ περικλείει ἐν ἑαυτῷ τὰ πάντα, δὲν ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ ἀθροίσματος αὐτῶν, ὅπως διδάσκει ὁ πανθεϊσμός, ἀλλ' εἶναι πλέον ἢ ὁ κόσμος καὶ ὑπάρχει καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ, ἀπείρως ὑπερέχων παντὸς πεπερασμένου. Ὁρθῶς κατὰ ταῦτα χαρακτηρίζεται ἡ κοσμοθεωρία τοῦ Fechner ὡς πανενθεϊσμός. Ὁ μυστικισμὸς τοῦ Schelling ἀποτελεῖ τὴν ἀφορμὴν τῆς κοσμοθεωρίας τοῦ Schopenhauer, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἐνταῦθα ἀψυχα καὶ ἔμψυχα, φαινόμενα καὶ ἀντικείμενα θεωροῦνται ὡς ἀκτινοβολία ἑνιαίας τινὸς καθολικῆς βουλήσεως, τυφλῆς καὶ ἀσκόπου ὁρμῆς. Σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπινου βίου εἶναι ὁ ἀπ' αὐτῆς λυτρωμός. Οὗτος ἐπιτυγχάνεται τὸ μὲν διὰ τῆς ἀρνήσεως τῆς βουλήσεως πρὸς τὴν ζωὴν, τὸ δὲ διὰ τῆς καταστάσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἐμβάλλει ὁ μυστικισμὸς, καὶ δὴ διὰ τῆς μουσικῆς. Τὴν ὑψίστην σωτηρίαν διαβλέπει εἰς τὴν συναισθηματικὴν, αὐτὸ τοῦτο μυστικὴν κατάστασιν τῆς ψυχῆς, δυνάμει τῆς ὁποίας ἐξαφανίζεται ἡ μορφή, ἣ ὁποία χωρίζει ἀπ' ἀλλήλων ὑποκείμενα καὶ ἀντικείμενα καὶ πραγματοποιεῖται ὅ,τι οἱ μυστικοὶ ὀνομάζουν ἔνωσιν μετὰ τοῦ Θεοῦ. Τὰς ἰδέας ταύτας τοῦ Schopenhauer μετεσχημάτισε καὶ συνεπλήρωσεν ὁ Ed. von Hartmann, συνδυάσας αὐτὰς πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἐγγέλου. Δέχεται μὲν τὴν βούλησιν ὡς οὐσίαν τοῦ παντός, ἀποκρούει ὅμως τὸν καθορισμὸν αὐτῆς ὡς παντελῶς ἀλόγου καὶ τυφλῆς. Ἡ ἀκριβὴς παρατήρησις τῶν φαινομένων ὁδηγεῖ αὐτὸν εἰς τὴν ἀποδοχὴν τοῦ Ἄσυνειδήτου ὡς τῆς οὐσίας τοῦ παντός. Μὲ τὴν βοήθειαν αὐτοῦ ἐπιδιώκει νὰ συμβιβάσῃ τὴν διαοχίαν πρὸς τὸν μονισμὸν καὶ νὰ ὑψωθῇ εἰς τὴν συναίσθησιν τῆς ἐνότητος τῶν πάντων.

Ἐκεῖνος, ὅστις συνέβαλε κυρίως εἰς τὴν ἐκ νέου διεξόδου τοῦ μυστικισμοῦ εἰς τὰς ἀνωτέρας τάξεις, εἶναι ὁ Ρωμαντισμός. Τὴν ἐπίδρασιν ταύτην ὀφείλει κατὰ πρῶτον λόγον εἰς τὴν θεολογίαν τοῦ Schleiermacher. Τὸ συναίσθημα, ὅπερ ὑποβάλλει ὡς πηγὴν τῆς θρησκείας, ταυτίζεται πρὸς τὸν ψυχικὸν πυρῆνα τοῦ μυστικισμοῦ. Ἡ εὐσέβεια ζῆ εἰς τὰ ἐσώτατα βάθη τῆς καρδίας, εἰς τὰ ὁποῖα ἀδυνατεῖ νὰ εἰσδύσῃ ἡ συνείδησις καὶ ὅπου ἀνασαλεύουν προαισθηθεῖς καὶ ὄνειρα, νοσταλγίαι καὶ ὄρμαί. Ἐδῶ συναντῶνται Θεῖον καὶ ψυχὴ. Δι' ὅλης αὐτῆς τῆς ἐνδομύχου φύσεως δέον νὰ πλησιάζωμεν πρὸς τὸν Θεόν. Διότι ὁ Θεὸς εἶναι τὸ σύνολον τοῦ σύμπαντος, τοῦ ὁποίου αἱ δυνάμεις καὶ τὰ φαινόμενα εἶναι ἐκδηλώσεις τῆς φύσεώς του. Θρησκείαν ἔχει ὅστις εἶναι εἰς θέσιν νὰ συλλάβῃ τὸ σύμπαν τοῦτο δι' ὅλων τῶν ψυχικῶν δυνάμεων καὶ νὰ καταστήσῃ αὐτὸ κέντρον τοῦ βίου του. Φέρει λοιπὸν ἡ θρησκεία ἀτομικὸν χαρακτῆρα, ὅστις δύσκολον νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς κατὰ παράδοσιν θρησκείας. Ὡς κατ' ἐξοχὴν ἐκπρόσωπος τῆς ρωμαντικῆς ποιήσεως τῆς Γερμανίας θεωρεῖται ὁ Novalis, ὅστις ὑπερβάλλει εἰς μυστικισμὸν καὶ αὐτὸν τὸν Fichte : «Ψάυεις τὸν οὐρανὸν ὅταν ψαύῃς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα. Ποῦ ἄλλοῦ ἤμποροῦμεν νὰ εὕρωμεν τὸν Θεὸν ἢ μὴ εἰς τὴν σάρκα καὶ τὸ αἷμα τοῦ ἀνθρώπου ;» Γενικῶς εἰπεῖν ὁ Ρωμαντισμὸς κατατείνει εἰς τὴν ἐνότητα καὶ ἐπιδιώκει ἄμεσον αἴσθησιν αὐτῆς. Ἐπιθυμεῖ νὰ γνωρίσῃ τὴν ἐνότητα τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου καὶ νὰ αἰσθανθῇ αὐτήν. Ὁ Ρωμαντισμὸς ἀναβιοῖ εἰς τὴν γερμανικὴν λογοτεχνίαν περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἡ δὲ ἀναβίωσις αὕτη φέρεται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Νεορωμαντισμοῦ. Εἰς αὐτὸν συνενοῦνται αἱ κινήσεις ἐκεῖναι, ὅσαι στρέφονται ἐναντίον τῆς φυσιοκρατίας. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς τελευταίας αὐτοῦ δεκαετηρίδος ἀνατέλλει ἡ γνῶσις ὅτι ἡ τέχνη οὔτε εἰς θέσιν εἶναι οὔτε ἐπιτρέπεται νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν παράστασιν τῆς φυσικῆς πραγματικότητος. Ἀντιλαμβάνονται τῶρα αὐτὴν ὡς ἐρμηνείαν νοήματος. Ἐντεῦθεν ἓν μόνον βῆμα ἐχρειάσθη διὰ νὰ φθάσουν εἰς τὴν ἀντίληψιν, ὅτι ἡ φυσικὴ πραγματικότης δὲν εἶναι ἡ ἀληθινὴ πραγματικότης. Τὸ βῆμα τοῦτο κάμνει ὁ Νέος Ρωμαντισμὸς καὶ ἔρχεται κατὰ συνέπειαν

εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν φυσιοκρατίαν. Ἐνῶ αὕτη θέλει νὰ ἐξεικονίσῃ τὸ παρὸν καὶ τὸν καθημερινὸν βίον, καταφεύγει ὁ Νέος Ρωμαντισμὸς εἰς ἰδανικοὺς χρόνους τοῦ παρελθόντος ἢ εἰς τὸ βασίλειον τῆς φαντασίας. Ἄλλὰ δὲν εἶναι τοῦτο ἡ μόνη διαφορὰ. Ἡ φυσιοκρατία εἶναι νηφάλιος, ἔλλογος, ψυχρὰ, σαφής. Ὁ Νεορωμαντισμὸς τοῦναντίον πλήρης κινήσεως, ἐκτὸς λόγου, περιπαθής, σκοτεινός. Ἐκείνη ἐπιδιώκει νὰ ἀποδώσῃ τὴν πραγματικὴν ζωὴν. Οὗτος δαισθάνεται ἢ ἀνιχνεύει ὄπισθεν τοῦ ἐξεικονιζομένου κάτι ἄλλο ἀνώτερον καὶ ὑπερβατικόν. Ἐκείνη ζητεῖ τὴν φύσιν, οὗτος τὴν ψυχὴν, μεταβάλλων τὴν φύσιν εἰς ψυχικότητα. Ἡ μετάβασις ἀπὸ τὴν φυσιοκρατίαν εἰς τὸν Νεορωμαντισμὸν φαίνεται σαφέστατα εἰς τὸν Ibsen καὶ τὸν Strindberg. Εἰς τὸ κίνημα αὐτὸ ἀνήκουν καὶ ἄλλοι πολλοὶ καὶ οἱ Maeterlinck, Jacobsen, O. Wild, Baudelaire, ὁ G. Hauptmann ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Ἀναλήψεως τῆς Ἀννούλας» καὶ τῆς «Βουλιαγμένης Καμπάνας», ὁ Hofmannsthal, ὁ Schaukal καὶ ὁ Morgenstern ἐν τῇ πρώτῃ περιόδῳ τῆς δημιουργίας των, ὁ Th. Däubler, ὁ Mombert, ὡς καὶ οἱ εἰς τὸν πνευματισμὸν ἀνήκοντες ποιηταὶ A. Zweig καὶ Meyrink. Εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ τάσις τοῦ Νεορωμαντισμοῦ πρὸς κάτι τὸ ὕψηλότερον, βαθέτερον, ὑπεραισθητὸν εἶναι στοιχεῖον θρησκευτικόν. Οἱ στίχοι τοῦ Goethe ἀπὸ τὴν Ἐλεγείαν τοῦ Marienbad περὶ εὐσεβείας πιστοποιοῦν τὴν ἀλήθειαν ταύτην :

Στὰ καθαρὰ βιάθη τοῦ στήθους μας σαλεύει ἕνας πόθος
Ν᾽ ἀφοσιωθοῦμε ἀπὸ εὐγνωμοσύνη
Σὲ κάτι Ἀνώτερο, Καθαρότερο, Ἀγνωστο
Τὸν αἰώνια Ἀνείπωτο ἐξηγῶντας,
Εὐσέβεια αὐτὸ τὸ λέμε.

Ἐκ τοῦ Νεορωμαντισμοῦ ἀναπτύσσεται ἀφ' ἑνὸς πνευματιστικὴ καὶ ἀφ' ἑτέρου μυστικιστικὴ ποίησις. Ὁ μυστικισμὸς ὁμῶς αὐτὸς ἀπομακρύνεται τῆς χριστιανικῆς προσωποκρατίας καὶ προσεγγίζει μᾶλλον πρὸς τὸν Βουδδισμόν. Πρὸς τούτοις φέρει χαρακτηριστῆρα ἀτομοκρατικὸν καὶ ἀριστοκρατικόν. Τοῦτο σημαίνει ἀποξένωσιν ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς. Καὶ γενικώτερον ὁ Νεορωμαντισμὸς ἵσταται πέρα τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, μὴ ἀναγνωρίζων κῦρος εἰς τὰς ἠθικὰς ἀξίας. Ὡς πρὸς τοῦτο συμ-

φωνεῖ πρὸς τὴν φυσιοκρατίαν. Διὰ τοῦτο ἡ ἐπακολουθοῦσα τροπὴ πρὸς τὴν Ἠθικὴν, ἣτις ἐκδηλοῦται εἰς τὴν ζήτησιν τοῦ νέου ἀνθρώπου, σημαίνει ἐγκατάλειψιν τοῦ Νεορωμαντισμοῦ. Ἡ ἐγκατάλειψις αὕτη συντελεῖται ὑπὸ τοῦ Ἐξπρεσσιονισμοῦ, ὅστις ἐμφανίζεται ὡς ἡ σημαντικωτάτη ἀντίδρασις κατὰ τῆς φυσιοκρατίας εἰς τὴν τέχνην.

Η΄.

Ἀντίδρασιν κατὰ τοῦ ὕλισμοῦ, τῆς νοησιαρχίας καὶ τῶν φυσιοκρατικῶν τροπῶν τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ παρελθόντος αἰῶνος σημαίνει καὶ ἡ φιλοσοφία τῶν ἀρχῶν τοῦ παρόντος. Διὰ τοῦτο ἀνασυνδέει ἑαυτὴν πρὸς τὰ ἰδεοκρατικὰ συστήματα τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος ἐκείνου. Οὕτω ἡ φιλοσοφία τοῦ Joel διαπνέεται ἀπὸ τὸν μυστικισμὸν τοῦ Schelling καὶ θεμελιώνει τὴν κοσμοθεωρίαν τῆς ἐπὶ τῶν μὴ δεκτικῶν λόγου δυνάμεων τῆς ζωῆς. Ὁ Natoirp στηρίζει τὴν ἰδικήν του ἐν πολλοῖς ἐπὶ τοῦ Schopenhauer. Ὁ A. καὶ G. Lasson, ὁ Volkelt, ὁ Ebbinghans ἀνατρέχουν εἰς τὸν αἰσιόδοξον πανθεϊσμὸν τοῦ Ἐγέλου. Ὁ Deussen συνεχίζει τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Schopenhauer, ὁ Drews τὴν τοῦ Ed. von Hartmann. Ὁ Paulsen στρέφεται πρὸς τὸν πνευματοκρατικὸν πανθεϊσμὸν τοῦ Fechner, προσπαθῶν νὰ ἑναρμονίσῃ αὐτὸν πρὸς τὸν βουλησιαρχικὸν τοῦ Schopenhauer. Ὁ Bergson ἀντλεῖ ἀπὸ τὸ μυστικὸν βίωμα, κηρύττει τὴν διαίσθησιν ὡς πηγὴν τῆς γνώσεως καὶ πειρᾶται μὲ τὴν βοήθειαν αὐτῆς νὰ διεισδύσῃ εἰς τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων καὶ εἰς τὴν σύλληψιν τοῦ Ἀπολύτου. Οἱ λεγόμενοι φιλόσοφοι τῆς ζωῆς τελοῦν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασίν του, ὁ Simmel καὶ ὁ Keyserling, καὶ ἐν πολλοῖς ἡ σχολὴ καθόλου τοῦ Dilthey. Βραδύτερον ἀναζωογονεῖ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Fichte καὶ τοῦ Ἐγέλου περὶ τοῦ γινομένου Θεοῦ ὁ H. Schwarz διὰ τῆς φιλοσοφίας τοῦ μὴ δεδομένου. Πολὺν πρὸ αὐτοῦ ἐπιστρέφει ὁ Eucken εἰς τὰς ἰδέας τοῦ Fichte, διὰ τῶν ὁποίων γονιμοποιεῖ τὸν κοσμικὸν ἅμα καὶ προσωποκρατικὸν τοῦ ἰδανισμὸν. Καὶ αὐτὸς πιστεύει ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἔμπλεως θείου πνεύματος, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ Θεὸς δὲν ἐξαντλεῖ ἑαυτὸν εἰς τὸν κόσμον, ὡς ἐὰν κόσμος καὶ Θεὸς ἑταυτίζοντο. Ὁ σύνολος κόσμος ὑπάρχει ἐν τῷ Θεῷ, οὕτως ὥστε δὲν γάνει